

РОЗДІЛ II. РОЗВИТОК ІДЕЇ ОСВІТИ

ЛЕКЦІЯ 5. ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТОК ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ

Поняття освітнього простору. Формування освітнього простору. Суб'єкти освітнього простору. Закономірності розвитку освіти. Освіта і держава. Розвиток освіти як системи. Регіональна і національна системи освіти. Сфера освіти. Суспільне і національне в освіті. Національний і глобальний освітній простір.

5.1. Поняття освітнього простору. Формування освітнього простору. Суб'єкти освітнього простору. Закономірності розвитку освіти.

З точки зору філософії категорія «простір» пройшла унікальний шлях становлення. Вже в античному світі починається процес поділу знання про простір. Цей процес нерозривно пов'язаний з накопиченням інформації, уявлень про світ, людину, осмисленням складних зв'язків людини у світі і зі світом. У цьому сенсі антична епоха, суть якої втілена в метафорі «античність – дитинство людства», інтуїтивно й емпірично точно розставила акценти у тлумаченні феномену «простору», що дозволило згодом розширити і розділити уявлення про нього, надавши йому методологічного характеру. Категорія простору одночасно і абстрактна, і конкретна, вона відображає гетерогенність і взаємозв'язок фізичного, соціального і духовного світу людини.

Простір, як філософська категорія відображає одну з найважливіших форм буття світу. Зазвичай філософи трактують поняття «простір», пов'язуючи його з відображенням двох найбільш сутнісних рис матеріального суцього – його протяжність і місце серед інших існуючих у середовищі матеріальних об'єктів. Разом з тим, такий підхід не включає у поняття «простір» нематеріальних, хоча пов'язаних з ними і, виникаючих у соціумі, зокрема, законів, ідей, концепцій і парадигм. Варто звернути увагу на те, що вони мають свої просторові і часові виміри, виникають, поширюються, впливають на зміни у матеріальному і духовному житті суспільства.

У філософії освіти поняття «освітній простір» об'єднує доволі різні за своєю сутністю складові: від ідеї освіти, освітніх подій і явищ, навчальних закладів, чинників неформальної освіти, установ та органів управління освітою до інституцій громадянського суспільства, що забезпечують, або мають істотний вплив на трансляцію культури, соціального досвіду, особистісних смислів новому поколінню у відповідних системах освіти.

Відповідно, *освітній простір* – це певний набір послідовностей та співвідношень суб'єктів, діяльність яких має на меті розвиток людини засобами освіти, об'єктів,

призначенням яких є надання освітніх послуг, установ та організацій, що пов'язані з освітньою діяльністю та управлінням освітою, а також закони, ідеї, концепції і парадигми, що визначають його сутність.

Освітній простір являє собою взаємовідносини людей, які складаються у результаті їх спільної діяльності метою якої є всебічний розвиток людини. Основою для виникнення процесів цілепокладання освітньої діяльності є узгоджені потреби суб'єктів, які беруть у ній участь. При цьому цілі та засоби їх досягнення формуються і винаходяться самими суб'єктами завдяки освоєваним механізмам культури. Освітній простір суб'єкта можна розглядати, таким чином, як простір його входження в глобальний освітній простір, який являє собою системну сукупність реальних взаємодій людини з дійсністю, дану суб'єкту через сприйняття і дію.

Освітній простір відрізняється від фізичного тим, що на його формування впливають не тільки реальні освітні події, які вже відбулися, але й потенційні, віртуальні, можливі, ті, які можуть ніколи й не відбутися або відбуваються тільки в думках суб'єктів освітнього процесу. Наприклад, людина має можливість вступити і навчатися в сотнях вищих навчальних закладів, але реально вступає і навчається тільки в одному. Здобувши вищу освіту в одному місті, власник диплому може знайти роботу за відповідною спеціальністю в інших містах, проте реальний вибір може не збігатися з жодною з наявних пропозицій. Але саме потенційні можливості або уявні події поряд з реальними і породжують уявлення про освітній простір.

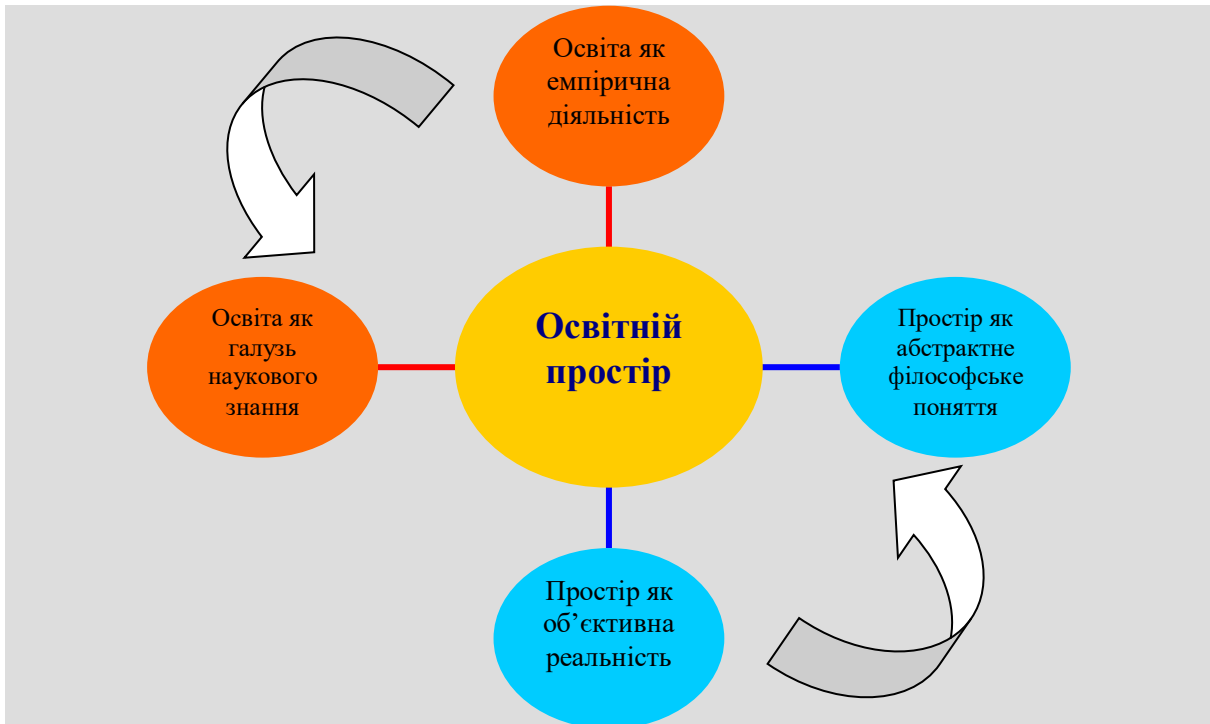
Отже, на поняття освітнього простору впливають не тільки об'єктивні, а й суб'єктивні обставини, а безпосередньо освітній простір одночасно існує і в об'єктивному, і в суб'єктивному вимірах. Об'єктивний характер освітнього простору відображає уявлення про простір за наявності вичерпного знання про всі вірогідні й невірогідні події, що асоціюються з освітою, а суб'єктивний характер віддзеркалює уявлення про освітній простір і про конкретного суб'єкта освітнього процесу, інформованість якого обмежена. Шлях до об'єктивізації уявлень про освітній простір пролягає через знання і пам'ять людини.

Інша обставина – при аналізі освітнього простору слід уникати однобічного погляду на нього як винятково призначеного для особистості. Потрібно у комплексі розглядати освітній простір, що існує об'єктивно, та освітній простір самої особистості. Насправді, в реальному житті всі види освітнього простору поєднані, кожен з видів освітнього простору має як свої особливості, так і універсальні риси.

У філософії освіти категорія «освітній простір» є однією з визначальних для освіти як науки і практики. У понятті «освітній простір» консолідується щонайменше чотири аспекти:

- 1) освіта як емпірична діяльність;

- 2) освіта як галузь наукового знання;
- 3) простір як абстрактне філософське поняття;
- 4) простір як об'єктивна реальність.

Освіта як галузь наукового знання (освітологія) і освіта як емпірична діяльність тісно пов'язані між собою, але кожна сфера має свою специфіку. Сучасне осягнення освіти являє собою розгалужену систему тлумачень, відкриту для подальшого осмислення. Формула освіти «процес + результат» не застаріла, але зовсім не вичерпує феномен освіти.

Власне поняття «освітній простір» своєрідним чином вбирає в себе досвід, ідеї, пошуки в периферійних областях знань і людського досвіду в даній області. У ситуації з освітнім простором найбільш просто вивчати те, що піддається виміру, аналізу, упорядкування, контролю. Відтак, існує спокуса зосередитись, аналізуючи освітній простір, на управлінському аспекті освіти. Такий підхід також має право на життя, але він не вичерпує сфери освітнього простору, усередині якого перебуває особистість, заради якої й здійснюється освітній процес, яка освоює світ сама, іноді непередбачуваним чином роблячи власний вибір, інтерпретуючи по-своєму все, що пропонується їй у просторі, що існує об'єктивно, і просторі, спеціально організованому, тобто освітньому середовищі.

Освітнє середовище – це сукупність об'єктивних та суб'єктивних економічних, правових, соціокультурних умов, факторів, та чинників в яких відбувається навчання, виховання і розвиток особистості.

Освітній простір являє собою субстанцію, яка існує в соціумі, де суб'єктивно виникають безліч відносин і зв'язків, де здійснюються спеціальні діяльності різних систем (державних,

громадських і змішаних) із розвитку індивіда і його соціалізації. Освітній простір має суб'єктивний характер, оскільки кожна людина, крім того, що існує в рамках сформованого простору, має свій внутрішньо сформований, індивідуальний простір життя, у тому числі освітній простір, що упродовж її життя збагачується і видозмінюється, а також особистісне ставлення до нього. Особистість, освоюючи світ, вибудовує власні стратегії, відповідно до яких у свідомості людини формується картина світу, наповнена власними інтерпретаціями та смислами.

Особистість, перебуваючи в освітньому просторі, фактично опиняється на перехресті трьох видів простору: об'єктивно існуючого, спеціально організованого і особистого освітнього простору людини. Переважання того чи іншого виду простору не є сталим, адже сучасна людина перманентно перебуває на перетині різних культурних полів, на неї у значній мірі «тиснуть» відцентрові сили освітнього простору, що існує об'єктивно, які нерідко є агресивними й руйнівними для особистості. У всіх трьох видах освітніх просторів відбивається суть епохи, в якій живе людина. Сучасний світ гетерогенний, характеризується суперечливими тенденціями взаємодії, взаємовпливу протиріч різного характеру. Однією з сутнісних сторін сучасного освітнього простору є його інтеркультурний характер.

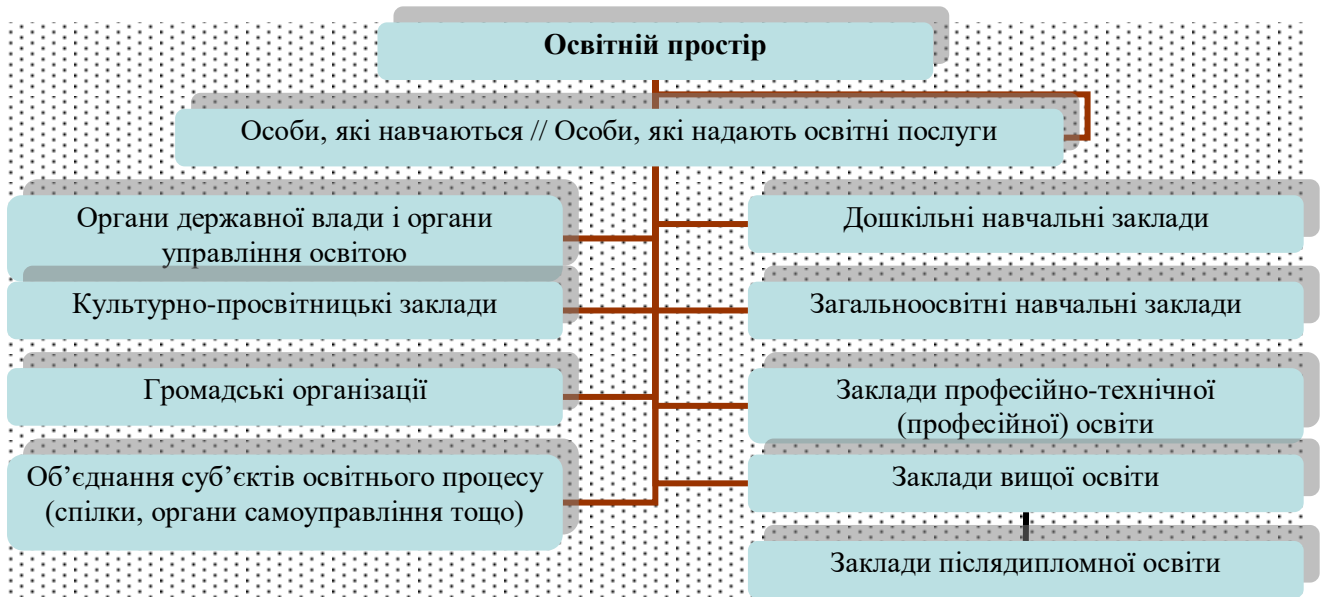
З огляду на мобільність сучасної освіти, відкритість глобалізованого світу в цілому, спеціально організованому освітньому простору все більше притаманний інтеркультурний характер. В освітньому просторі самої особистості відбувається знайомство з іншою культурою, зі світом, пронизаним інтеркультурними перетинами. Інтеркультурний характер даного простору зумовлений, перш за все, зовнішніми чинниками: відкритим характером інформаційного простору, а також взаємопроникненням і взаємодією культур, що має свої як позитивні, так і негативні сторони. Візьмемо, наприклад, широко відомий феномен Інтернету як «інформаційного смітника» або агресивне нав'язування тих чи інших субкультурних установок.

Необхідність зробити вибір у ситуації хаосу – головна, але виражена неявно особливість освітнього простору, що існує об'єктивно. При цьому безлад лише зовні здається відстороненим від суб'єкта. Насправді він підкоряє собі особистість, часто вводить її в стан фрустрації, коли зростаюче розмаїття світу позбавляє особистість можливості хоч на якийсь час знайти визначеність. Інтеркультурний характер простору в умовах інформаційного суспільства – доконаний факт.

До визначення освітнього простору можна підійти і крізь призму взаємодії *суб'єктів освітнього простору*: учні, студенти, їхні родини, педагогічні працівники, інші соціальні та професійні групи, адміністративні інститути та інститути громадянського суспільства.

Суб'єкти освітнього процесу, перебуваючи всередині глобалізованого інтеркультурного простору, повсякчас змушені критично аналізувати некеровані об'єктивні синергетичні

процеси. Якщо взяти за основу поняття освітньої послуги, то освітній простір можна визначити як простір, в межах якого надаються освітні послуги.

За такого підходу невід'ємними атрибутами освітнього простору є, з одного боку, джерела (надавачі) таких послуг, а також їх споживачі. Соціальні зв'язки у процесі формування освітнього простору диференціюються. Серед них стає можливим виділити зв'язки, у рамках яких зафіксовані чітко визначені права та обов'язки кожного із суб'єктів взаємодії (осіб, які навчають, та осіб, які навчаються), взаємодія між ними жорстко регламентована й взаємно контролюється суб'єктами освітнього процесу. Врешті-решт, поведінка особистості в освітньому процесі унаслідок цього є достатньо передбачуваною, а діяльність інституту освіти стає самооновлюваною.

Відтак, поняття «освітній простір» належить до числа найбільш загальних та гранично абстрактних концептів філософії освіти. За рівнем спільності змісту зрівнятися з ним можуть лише деякі поняття (наприклад, освітня взаємодія, освітній процес, суб'єкт освіти, освітня парадигма, соціальний інститут освіти та деякі інші).

Освіта розвивається не стихійно, а відповідно до певних закономірностей. Розвиток освіти підпорядковується як загальним, характерним для всього суспільства, так і специфічним внутрішнім законам. Однією з основних закономірностей розвитку освіти є її **спадкоємність**, що базується на фундаменті знань, накопичених попередніми поколіннями. Загальні закони пов'язують освіту з іншими соціальними явищами, до яких можна віднести її **еволюцію** унаслідок виникнення і подолання протиріч, а соціальні закони визначають відносини освіти і потреб духовного та матеріального відтворення людства.

Внутрішні закони розвитку освіти відображають відносну самостійність освіти, її специфічну якість і розкриваються через історичні узагальнення та аналіз особливостей поступального прогресу освіти. Конкретизуючи і доповнюючи загальні, внутрішні закони розвитку освіти, розкривають глибинні механізми прогресу, особливості створення та

розвитку освітніх систем, характер зв'язку загальних освітніх теорій та окремих фактів, предмета і методу освіти, специфіку діалектики дидактичних понять.

До числа внутрішніх законів розвитку освіти належать також:

- **закон відповідності**, дія якого пов'язана з кумулятивним характером розвитку освіти, яка удосконалюється на базі перевірених практикою знань і практичного педагогічного досвіту. Це означає, що нова, більш широка педагогічна теорія повинна містити в собі попередню як граничний випадок;

- **закон наступності**, унаслідок дії якого освіта незворотно розвивається у рамках єдиної лінії поступального розвитку і завжди спрямована у майбутнє;

- **закон диференціації**, який стверджує, що освоєння нових сфер реальності й поглиблення пізнання приводять до дроблення освіти як інтегральної системи на спеціальні галузі знання і практики, що вдосконалюють власні методи дослідження, вивчають свої макро- і мікрооб'єкти.

Ці методологічні засади було покладено в основу шкільної освіти, вони й до нині зберігають свою актуальність, а ідея правового регулювання освіти, хоч і з великим запізненням, але стала загальноприйнятною у світовій практиці.

5.2. Освіта і держава. Розвиваючись як справа окремих людей, як приватна ініціатива, освіта в силу своєї суспільнотворчої ролі поступово переходила під патронат держави. Вже у стародавньому Шумері вона стала справою державного управління. Стародавня Греція, вперше на законодавчому рівні, визначила повноваження держави щодо виховання громадян. Починаючи з Карла Великого, правителі європейських держав почали зобов'язувати громадян навчатися, а відповідні релігійні й світські установи мали створювати для цього умови. З часом держава Європи і США зробили освіту обов'язковою. У сучасних умовах розвитку економіки на засадах інноваційних технологій, нової якості соціуму сучасна освіта й освіта майбутнього – це освіта, що базується на високотехнологічних засобах навчання, характеризується значною мобільністю, універсальністю та фундаментальністю. Невпинна глобалізація повсякчас потребує гнучких підходів до організації освіти в кожній країні, переходу від ретрансляційних педагогічних технологій до проектування педагогічних процесів, набуття школярами і студентами життєво важливих компетентностей шляхом глибокого осмислення теоретичних знань і набуття практичних навичок.

Важлива роль освіти в економічному і соціальному розвитку сучасного суспільства, забезпечення міжнародної конкурентоспроможності національних економік зумовлює постійний інтерес політичних, наукових, ділових і громадських кіл до проблем державної освітньої політики. Загальноприйнятим є розуміння, що майбутнє належить тим країнам, які мають найбільш ефективну систему освіти, спроможну створити інтелектуальний потенціал

як важливу об'єктивну основу для розвитку здібностей більшості громадян і для забезпечення їх благополуччя.

З іншого боку, потенціал держави як соціального інституту, його законодавчо-виконавські, організаторсько-адміністративні, управлінські, матеріально-технічні та інші можливості зводять державу у ранг найпотужнішого соціального механізму, що забезпечує постановку і реалізацію важливих суспільно-практичних цілей. Саме такого механізму й потребує сучасна система освіти. адже не може бути сильної особистості та її повноцінної реалізації у відсталій країні та слабкій державі.

Нині освіті як соціальному інституту доводиться мати справу з величезними контингентами людей, а завдання соціалізації молоді й реалізації багатьох інших інтересів суспільства зумовлює гігантські масштаби його діяльності. Освіта є досить складною сферою життєдіяльності людини й суспільства, величезними є не лише масштаби сучасної освіти, але й масштаби проблем, з якими вона стикається. Подолати їх під силу тільки державі у взаємодії з громадянським суспільством. Звідси – роль держави в освіті не лише не зменшується, а навпаки – зростає.

Ключова проблема взаємодії освіти і держави, полягає в тому, що нерідко функції держави в освіті розглядаються суто у фінансовому або законодавчому ключі. Насправді ж призначення держави в освіті значно глобальніше, а відповідно й коло її функцій має бути значно ширшим. У всі часи держава брала на себе особливу місію – захист та реалізацію головного загального інтересу – збереження суспільного надбання, інкорпоруючи гуманітарні цінності в усталені традиції і відносини. Об'єктивно потреба активної участі держави в освіті історично детермінована, хоч у різних країнах це питання вирішується по-різному.

Так, якщо в Україні повноваження і сфера відповідальності держави в освіті закріплені у Конституції України, Законах України «Про освіту», «Про дошкільну освіту», «Про загальну середню освіту», «Про професійно-технічну освіту», «Про вищу освіту» та в інших законодавчих актах, то в США втручання держави в сферу освіти на рівні федерального уряду дотепер мінімізовані. У США, наприклад, немає спеціального закону який би регулював відносини у сфері вищої освіти, але це не заважає мати значну кількість найбільш відомих університетів світу. Упродовж півторастолітньої історії країни у США сформувались різні процедури і механізми залучення національного уряду до освітніх проблем. На тепер федеральна підтримка освіти в США є досить важливою для освітньої сфери, а американські реалії свідчать про поступову адаптацію державної політики до нових потреб і прагнень цієї динамічної і амбітної нації.

Разом з тим, більшість сучасних держав (Україна тут не є винятком) все більше обмежують сферу своєї діяльності у сфері освіти питаннями фінансування, запровадженням

стандартів в освіті, регулюванням оплати праці педагогів тощо. Проте, зосередившись на цих, все ж часткових, функціях, держава як суспільна інституція часто не доходить до головних смислових чинників, які історично виправдовують наявність держави як соціальної машини і пояснюють її призначення: ідеологія й філософія освіти, випереджувальний розвиток освіти, освіта як консолідуєчий політичний, міжетнічний фактор, спосіб внутрішньої інтеграції і формування національної самоідентифікації народу, етнічно дуже різноманітного, як у випадку з Україною. Зокрема, проблема громадянської самоідентифікації, громадянського самоусвідомлення, а у зв'язку з ними – національної історії, національних традицій та національного менталітету як інтелектуально-духовних форм і ресурсів об'єднання політичної нації та забезпечення національної безпеки, є безпосередньою функцією і призначенням держави.

У реалізації своїх функцій та інтересів деякі держави, зокрема й Україна, прагнуть зберегти за собою такі важелі управління, як вироблення освітніх стандартів, атестація, акредитація, розрахунок нормативів бюджетного фінансування, що зводять функції держави до вузько управлінських. Насправді функції держави мають простягатись набагато ширше. Держава, наприклад, не може існувати без певних засадчих установок, які явно чи приховано мають проводитися в життя, бо в іншому випадку держава виявиться неспроможною у якості суб'єкта суспільної діяльності.

Найбільш загальне формулювання освітньої позиції держави може полягати в декларуванні, а потім у законодавчому та полісферному виконавчому підтвердженні того, що розвиток освіти є безпосереднім державним інтересом, стратегічним ресурсом розвитку суспільства, основним чинником державної і суспільної безпеки, економічної, політичної, інтелектуальної і культурно-національної конкурентоспроможності, національної самобутності, історичної самоідентифікації і суб'єктного самовизначення країни у сучасній світобудові. Поки що освіта як загальнонаціональний пріоритет не «відбулась» навіть у найбільш розвинених і економічно стабільних країнах. Так, невиконання бюджету в частині недофінансування освіти або скорочення бюджетного фінансування освіти є типовою практикою в багатьох державах. Історії відомо небагато прецедентів, коли освіта реально, а не на словах, ставала загальнонаціональним пріоритетом. За приклади можна навести модернізацію Японії після другої світової війни та Іспанію в період подолання наслідків режиму Фрэнко, інноваційний розвиток Фінляндії у кінці ХХ- на початку ХХІ ст.

Важливою функцією держави щодо освіти є організаційна. Причому, це не односторонній процес, адже управлінські кадри для органів державної влади готуються саме у сфері освіти. Зі свого боку, держава своїми законодавчими та підзаконними актами здійснює регуляцію й регламентацію освітньої діяльності та відносин її суб'єктів. Суб'єктом освіти все ж є все суспільство. Реалізація загальнонаціонального інтересу в освіті класично

досягається двома факторами: певним філософським підґрунтям, або ідеологією, яка реалізується, першою чергою, в документах і актах, а також контролем за дотриманням законів. Ця функція забезпечується, з одного боку, державними заходами, що створюють передумови для перетворення освіти в загальнонаціональний пріоритет і забезпечують соціальний престиж освіти: законодавство, бюджет, податкові пільги, створення і підтримка спеціальних фондів, заохочення ініціативи зі створення, підтримки і розвитку різноманітних освітніх структур і закладів тощо. З іншого боку - формуванням та трансляцією на загальнонаціональному рівні філософії державності, що розглядає освіту в якості першочергової цінності і стратегічного ресурсу суспільства.

Становлення незалежної Української держави, її поступальний економічний розвиток, зміцнення засад громадянського суспільства потребують адекватної цим амбітним і благородним цілям раціональної сфери освіти. Україна отримала у спадщину досить ефективні, хоч і надто заідеологізовані системи освіти, проте з часом ці радянські за своєю суттю моделі вичерпали свій ресурс і потребували модернізації. Концептуально така модернізація покликана сприяти реалізації громадянами їх конституційних прав на рівний доступ до якісної освіти, до національної культурної спадщини, надбань людства.

Основною умовою посилення політичної і економічної ролі України й підвищення добробуту її населення є забезпечення зростання національної конкурентоспроможності. У сучасному світі, що йде шляхом глобалізації, здатність швидко адаптуватись до умов міжнародної конкуренції стає найважливішим чинником успішного і стійкого розвитку. Головна перевага високорозвинутої країни пов'язана не із сировинними запасами, а з її людським потенціалом, який багато в чому визначається освітою. Саме в цій сфері знаходиться ключ до забезпечення стійкого економічного зростання країни у середньо- і довгостроковій перспективі. Людський капітал та його розвиток у глобалізованому світі має настільки велике значення, що розцінюється як найбільш важливий чинник для забезпечення поступу сучасної високотехнологічної економіки. Глобалізована економіка XXI ст. потребує добре освічених працівників, які здатні швидко адаптуватися до змін у соціо-культурних, виробничих та інформаційних процесах.

Охоплення ж населення освітою є, окрім іншого, важливим показником для визначення рівня і перспектив розвитку бізнесу в кожній країні. Відтак, українське суспільство нині потребує освітнього законодавства, в якому б містилися засади цілісної стратегії розвитку освіти, що визначала б цільові орієнтири держави в цій сфері, а відтак – прозоро висвітлювала питання змісту, якості, соціальної доступності освіти, механізмів та обсягів її фінансування. Таким чином, політичну і практичну значущість має проблема розроблення сучасного законодавства у сфері освіти. Досвід багатьох країн свідчить, що недосконалість законодавчого забезпечення функціонування національної системи освіти детермінує

непослідовність проведення реформ у галузі освіти, а головне – суттєве скорочення обсягів її фінансування призводять до стрімкого погіршення стану матеріально-технічного забезпечення навчального процесу, зниження загального освітнього рівня населення і, як наслідок, відставання від конкурентів у глобалізованому світі. На сьогодні в Україні правовідносини в освітній сфері регулюються низкою законів України, проте освітнє законодавство потребує не тільки удосконалення, а, насамперед, тісного взаємозв'язку із загальною стратегією розвитку держави та її економічного сектора. Відтак, стратегічна функція держави щодо освіти у правовій площині полягає у створенні законодавчих передумов для забезпечення громадянам рівного доступу до якісної освіти, створення механізму освіти упродовж життя, створення умов для підвищення ефективності діяльності навчальних закладів, розширення прав і свобод суб'єктів навчально-виховного процесу з метою підвищення якості освітніх послуг та переходу до інноваційного розвитку.

Метою політики держави у сфері освіти в Україні проголошено:

- всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвиток її задатків і нахилів, розумових і фізичних здібностей;
- засвоєння особою суспільних цінностей та виховання високих моральних якостей, формування громадян, здатних і готових до свідомого суспільного вибору;
- збагачення на цій основі інтелектуального, творчого і культурного потенціалу Українського народу;
- підготовка висококваліфікованих фахівців для всіх сфер суспільного життя.

Аналітики північноамериканської освітньої реформи Томас Б. Тімар і Дейвід Л. Кірп, звертають увагу на те, що «культура політики, спрямованої на досягнення досконалості в освіті, переміщує стратегічний ресурс із регулювання та жорстких норм на стимули та мобілізацію максимуму можливостей. Відповідно, суворі приписи змінюються стратегіями, спрямованими на розвиток шкіл, а інструкції...поступаються місцем стратегіям, що стимулюють та узаконюють ефективні методи роботи».

Актуальні функції держави у царині освіти

Гарантування прав і свобод суб'єктів освітньої діяльності

Удосконалення правових механізмів реалізації конституційного права людини і громадянина на рівний доступ до якісної освіти

Гарантування рівних прав в освітній діяльності для навчальних закладів публічного і приватного права

Децентралізація системи управління освітою, суттєве зменшення регуляторних і контрольних функцій органів управління освітою, встановлення їхньої відповідальності за результати освітньої діяльності, визначення повноважень органів управління освітою як органів, що здійснюють сервісне забезпечення освітньої системи

Створення державних стандартів освітньої діяльності та контролю за їх дотриманням

Досягнення реальної автономії навчальних закладів усіх типів і форм власності та академічних прав і свобод

Розмежування замовлення освітніх послуг, їх надання та контролю за якістю освіти

запровадження стимулюючих економічних механізмів функціонування освітньої галузі

5.3. Розвиток освіти як системи. Система – (від гр. *systema* – складене із частин) – категорія, що означає об'єкт, організований як цілісність, в якій енергія зв'язків між складовими системи переважає енергію і зв'язки складових інших систем.

Система освіти – це сукупність структур, що взаємодіють у сфері освіти: навчальних закладів, наукових, науково-методичних і методичних установ, науково-виробничих підприємств, державних і місцевих органів управління освітою та самоврядування в галузі освіти.

Кожне суспільство відтворює себе через систему освіти. Освіта як соціальне і культурне явище є невід'ємним супутником еволюційного розвитку людства. За останні півтора століття освіта як система еволюціонувала від освіти як нормованого процесу, спрямованого на трансляцію наступним поколінням соціально значущого й культурно-історичного досвіду та забезпечення наступності поколінь; процесу й результату засвоєння особистістю певної системи наук, знань, практичних умінь й навичок та пов'язаного з ними того чи іншого рівня розвитку її розумово пізнавальної й творчої діяльності, а також

морально-естетичної культури; цілеспрямованого процесу виховання і навчання в інтересах людини, суспільства й держави до цілком нового свого виміру.

У XXI століття освіта як система – це:

- процес зовнішнього впливу на засвоєння індивідом узагальненого об'єктивного, соціального досвіду, норм, цінностей тощо;
- спеціальна сфера суспільного життя; унікальна система, своєрідний соціокультурний феномен;
- сутнісна характеристика етносу, суспільства, людської цивілізації, способів її самозбереження й розвитку;
- процес, тобто цілісна єдність навчання, виховання й розвитку, саморозвитку особистості;
- збереження культурних норм з орієнтацією на майбутній стан культури;
- соціокультурний інститут, що сприяє економічному, соціальному, культурному функціонуванню і вдосконаленню суспільства; результат, тобто рівень загальної культури й освіченості людей.

Сучасну систему освіти в Україні складають:

- законодавчі та підзаконні акти;
- державні освітні стандарти;
- освітні програми;
- навчальні заклади різних типів і форм власності, що здійснюють освітню діяльність;
- інші юридичні особи, які мають структурні підрозділи, що займаються освітньою діяльністю;
- особи, які навчаються;
- батьки та (або) законні представники осіб, які навчаються;
- особи, які навчають;
- органи управління освітою;
- юридичні та фізичні особи, які здійснюють інформаційне, науково-методичне, методичне, ресурсне, консультативне забезпечення освітньої діяльності та (або) оцінювання якості освіти.

Законодавство та підзаконні акти в сфері освіти визначають цілі, основні завдання та засади освітньої політики та механізми її реалізації.

Державні стандарти як складова загальної системи освіти встановлюють вимоги до змісту, обсягу і рівня освітньої та фахової підготовки в Україні. Вони є основою оцінки освітнього та освітньо-кваліфікаційного рівня громадян незалежно від форм здобуття освіти. Державні стандарти освіти розробляються окремо з кожного освітнього та освітньо-

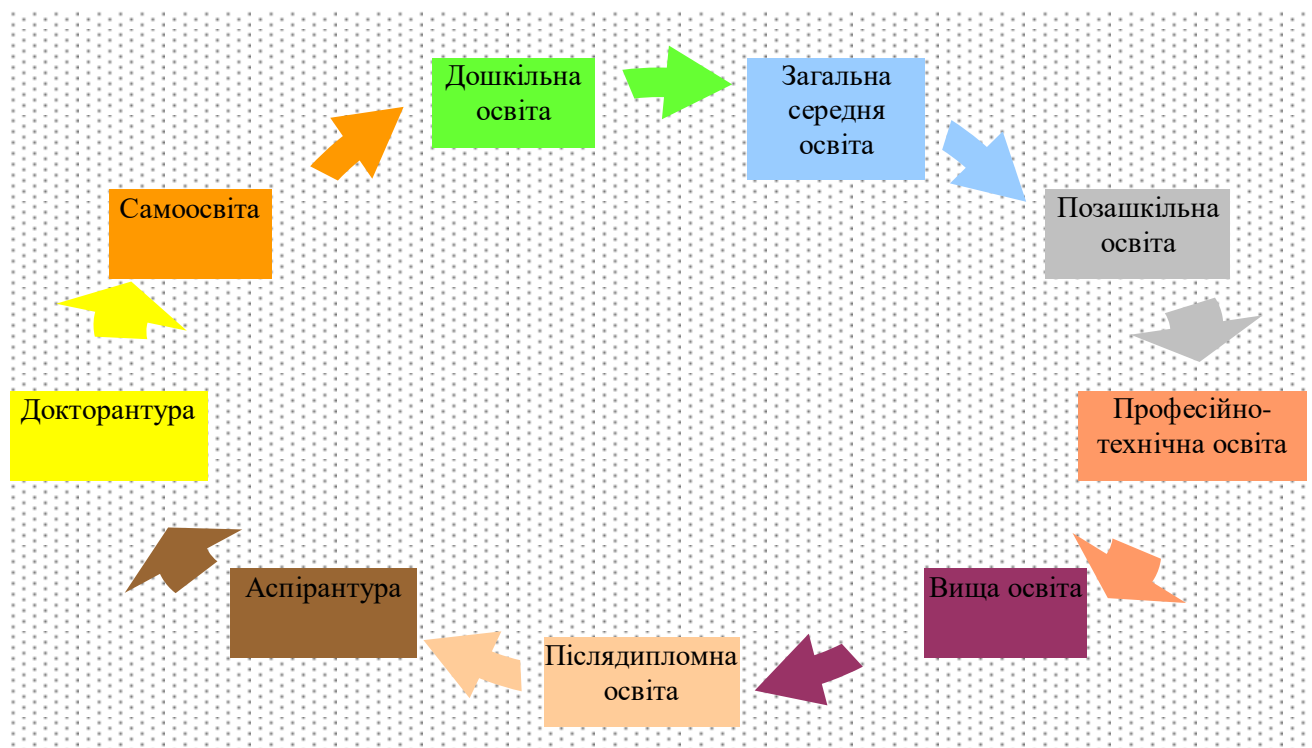
кваліфікаційного рівня і затверджуються Кабінетом Міністрів України. Вони підлягають перегляду та перезатвердженню не рідше як один раз на 10 років.

Державні стандарти освіти називають змістовним ядром освіти, яке містить у собі матеріал, необхідний і достатній для забезпечення завдань освіти, а також вимірники якості освіти. На основі стандартів створюються варіативні програми і підручники для навчальних закладів різних типів.

Проте не варто ідеалізувати державні стандарти, адже вони досить швидко можуть стати гальмом для розвитку освіти. Навіть те, що державні стандарти переглядаються раз на 10 років, є неприйнятним для сучасного динамічно змінюваного суспільства. Вони не мають містити змістових вимог, а лише базові, найбільш загальні й відкриті для постійного оновлення універсалії.

Освітні програми, які визначають зміст та вимоги до результатів навчальної діяльності особи, яка здобуває освіту, мають постійно змінюватися й розгортатися відповідно з розвитком і логікою наукових досліджень, змінами у соціальному та духовно-культурному житті суспільства. Навіть ресурсне забезпечення навчального процесу не може бути сталим, не кажучи вже про форми і методи його організації, встановлення результатів; навчальних навантажень, освітній, освітньо-професійний, освітньо-науковий рівні, що їх може здобути особа, яка успішно оволодіває програмою. Загалом навчальна програма має бути відкритою для внесення змін педагогом.

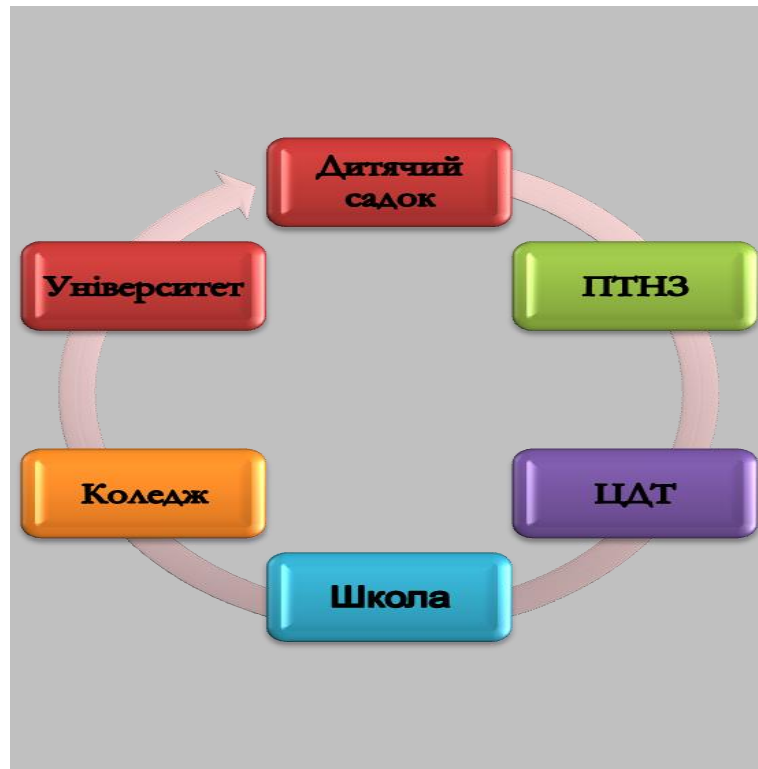
До найважливіших параметрів системи освіти належить її структура і види діяльності, що здійснюються в ній. Відповідно до Закону України «Про освіту» (ст.29) структура освіти в Україні включає:

Кожен структурний елемент сфери освіти має своє призначення.

<i>Дошкільна освіта</i>	Первинна складова системи безперервної освіти; цілісний процес, спрямований на забезпечення різнобічного розвитку дитини дошкільного віку відповідно до її задатків, нахилів, здібностей, індивідуальних, психічних та фізичних особливостей, культурних потреб, моральних норм, набуття нею життєвого соціального досвіду
<i>Загальна середня освіта</i>	Основна складова безперервної освіти; цілеспрямований процес оволодіння систематизованими знаннями про природу, людину, суспільство, культуру та виробництво засобами пізнавальної і практичної діяльності, результатом якого є інтелектуальний, соціальний і фізичний розвиток особистості, що є основою для подальшої освіти і трудової діяльності
<i>Професійно-технічна освіта</i>	Складова безперервної освіти; цілеспрямований процес набуття практичних навичок та компетенцій кваліфікованого робітника, молодшого спеціаліста та підвищення кваліфікації за професіями, що передбачають виконання простих, типових нескладних, виробничих завдань середньої складності та спеціалізованих виробничих завдань у певній галузі професійної діяльності
<i>Вища освіта</i>	Рівень освіти, який здобувається особою у вищому навчальному закладі в результаті послідовного, системного та цілеспрямованого процесу засвоєння змісту навчання, який ґрунтується на повній загальній середній освіті; створює передумови для набуття знань, практичних навичок і компетентності у сфері академічної освіти, проведенні наукових і прикладних досліджень у відповідних професійних сферах
<i>Післядипломна освіта</i>	Складова безперервної освіти; спеціалізоване вдосконалення освіти і професійної підготовки особи шляхом поглиблення, розширення й оновлення її професійних знань, умінь і навичок або набуття іншої спеціальності на основі здобутих раніше професійної кваліфікації і практичного досвіду, що забезпечує підвищення рівня компетентності, кваліфікації і мобільності на ринку праці

Складовою сфери освіти також є система навчальних закладів:

Система управління освітою функціонує на засадах державно-громадського управління й включає в себе:

- Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України;
- міністерства і відомства України, яким підпорядковані заклади освіти;
- Міністерство освіти і науки, молоді та спорту Автономної Республіки Крим;
- місцеві органи державної виконавчої влади та органи місцевого самоврядування і підпорядковані їм органи управління освітою;
- органи громадського самоврядування: загальні збори (конференція) колективу закладу освіти; районна, міська, обласна конференції педагогічних працівників, з'їзд працівників освіти Автономної Республіки Крим; Всеукраїнський з'їзд працівників освіти;
- громадські організації, що опікуються питаннями освіти.

5.4. Національна і регіональна системи освіти. Розвиток освіти як суспільного інституту й загальнокультурного феномену відбувається як на загальнонаціональному, так і на регіональному рівнях. Природно, що співвідношення між регіональною та національною системами освіти є неоднаковим у різних країнах. Це обумовлюється як історичними традиціями, так і адміністративним устроєм, зокрема розмежуванням повноважень між центральною та регіональною владою, ступенем автономії національних адміністративних утворень. Так, регіони у країнах з федеративним устроєм (наприклад, Німеччина, Росія, Сполучені Штати Америки, Швейцарія та ін.) мають більше делегованих повноважень у

сфері освіти, а в унітарних державах, до яких належить і Україна, більшість аспектів освітньої політики урегульовані на рівні національної системи освіти.

Розвиток загальнонаціональних систем освіти інтенсивно відбувався у XVIII-XX ст., коли одночасно зі становленням національних держав відбувалось утвердження стандартизованої освіти як одного з провідних способів національної інтеграції. Поширюючись за схемою «центр - периферія», загальна для всіх освіта крок за кроком охоплювала всю територію країн Західної Європи, поступово перетворюючи їх поліетнічне мультикультурне населення в освітньо- і культурно гомогенне ціле – людей, які належать до однієї етнічної чи політичної, як у випадку зі США, нації. Цей процес тривав не одне сторіччя, вимагаючи постійних зусиль і контролю з боку держави. Але по-справжньому держава взяла на себе роль провідного «освітянина» лише у XIX ст., коли масова світська початкова освіта стало нормою у більшості країн Західної Європи.

У XXI ст. відбуваються складні й суперечливі, інколи відцентрові, як, наприклад, у Бельгії, процеси, коли регіони все більше перебирають повноваження у царині освіти. За своїм покликанням регіональна система освіти має бути орієнтована на урахування місцевих особливостей та на задоволення освітніх запитів населення певної території. Ефективне функціонування регіональної системи освіти дозволяє знайти нові джерела і ресурси для розвитку цієї життєво важливої сфери; реалізувати перспективні шляхи підвищення ефективності освітнього, науково-технічного, соціально-економічного і духовного розвитку регіону, реалізації різноманітних освітніх потреб особистості, яка проживає на певній території чи локалізована у конкретній громаді.

Зокрема, в Сполучених Штатах згідно з 10-ю поправкою до Конституції, право формувати освітню систему має кожний окремий штат, а єдиної у нашому розумінні державної системи освіти не існує. Специфічною особливістю системи освіти у Канаді є регіональні відмінності не лише у структурі та організації навчального процесу, а також у його змісті. Багато освітніх проблем у Канаді регулюються місцевими органами самоврядування, що, однак, не відбивається на загальній високій якості тамтешньої освіти. Освітня система у Канаді складається з десяти провінційних і двох територіальних систем, які включають державні, приватні та католицькі школи. На відміну від інших розвинених країн, у Канаді взагалі немає загальнодержавної системи освіти: за конституцією кожна провінція сама займається цим питанням. Кожна провінційна система освіти, зберігаючи схожість з освітніми системами інших канадських провінцій, відбиває релігію, історію та культуру саме цієї провінції. Провінційні глави департаментів освіти, на чолі яких стоїть обраний міністр, встановлюють стандарти, затверджують перелік навчальних предметів і фінансують освітні організації. Відповідальність за управління початковими і середніми школами повністю покладено на місцеві виборні шкільні ради або комісії. Ради планують

бюджети шкіл, наймають учителів і встановлюють шкільний розклад відповідно до вимог провінційного законодавства. При тому, що кожна провінція може вносити свої зміни до федеральних освітніх програм, істотних відмінностей не спостерігається. Різниця, головним чином, у факультативах і додаткових можливостях.

Регіональні системи освіти суб'єктів Російської Федерації базуються на повноваженнях регіональних органів влади розробляти та реалізовувати регіональні програми розвитку освіти з урахуванням національних і регіональних соціально-економічних, екологічних, культурних, демографічних та інших особливостей; формування бюджету суб'єкта Федерації в частині видатків на освіту; встановлення регіональних нормативів фінансового забезпечення освітньої діяльності; встановлення додаткових до федеральних вимог до освітніх закладів у частині будівельних норм і правил, санітарних норм, охорони здоров'я суб'єктів освітнього процесу, оснащеності навчального процесу і устаткування навчальних приміщень тощо.

У Бельгії в системі освіти офіційно існує чотири лінгвістичних регіони: франкомовна Валлонія, Фландрія, де населення переважно спілкується фламандською мовою; двомовний Брюссель і німецькомовні райони на Сході Валлонії. Ці регіони були закріплені конституцією 1970 р. і з тих пір федеральне міністерство освіти контролює тільки середню освіту, яка є обов'язковою, а також визначає умови видачі дипломів та сертифікатів про освіту всіх щаблів. Решта питань належать до компетенції мовних спільнот різних регіонів країни. Вищу освіту регулюють декілька регіональних міністерств та відомств - Міністерство освіти і державної служби Фламандського співтовариства, Міністерство вищої освіти, наукових досліджень, міжнародних зв'язків та спорту Французької спільноти й Міністерство освіти, культури, наукових досліджень і пам'яток і визначних місць німецькомовного співтовариства.

Шкільна освіта в Німеччині також перебуває у компетенції федеральних земель, зокрема у віданні земельних міністерств освіти і культури. Свої дії регіональні відомства координують на засіданнях федеральної конференції міністрів культури та освіти. Власне, кожна школа в Німеччині підвладна лише уряду своєї землі. Відтак, навчальні плани, програми, підручники і тривалість шкільного навчання у різних регіонах відрізняються. Різними також є строки початку навчання і тривалість канікул.

В Україні засади функціонування регіональних та національної системи освіти визначені Законом України «Про освіту» та іншими законодавчими і підзаконними актами. Ключові питання функціонування освіти, як то вимоги державних стандартів освіти, зміст навчальних програм і, відповідно, навчально-методичної літератури, система оцінювання навчальних досягнень учнів, нормативи наповнюваності класів тощо, регулюються в рамках національної системи освіти.

На рівні регіональних систем освіти вирішуються питання утримання дошкільних та загальноосвітніх навчальних закладів. Частково – професійно-технічних та вищих навчальних закладів, що належать до комунальної форми власності, оплата праці педагогічних працівників у розмірах, не менших за встановлені державою, та ряд інших.

*Повноваження центральних органів влади
у сфері освіти*

- участь у визначенні державної політики в галузі освіти, розроблення програм розвитку освіти, державних стандартів освіти;
- визначення мінімальних нормативів матеріально-технічного, фінансового забезпечення закладів освіти;
- навчально-методичне керівництво, контроль за дотриманням державних стандартів освіти, державне інспектування;
- акредитація вищих та професійно-технічних закладів освіти незалежно від форм власності та підпорядкування, видають їм ліцензії, сертифікати;
- формування і розміщення державного замовлення на підготовку спеціалістів з вищою освітою;
- розроблення умов прийому до закладів освіти;
- забезпечення випуску підручників, посібників, методичної літератури;
- атестація педагогічних і науково-педагогічних працівників;
- контроль за дотриманням законодавства про освіту в усіх закладах освіти незалежно від форм власності та підпорядкування;
- керівництво державними закладами освіти.

*Повноваження регіональних органів влади у
сфері освіти*

- управління закладами освіти, що є комунальною власністю;
- організація навчально-методичного забезпечення закладів освіти, вдосконалення професійної кваліфікації педагогічних працівників, їх перепідготовку та атестацію;
- координація дій педагогічних, виробничих колективів, сім'ї, громадськості з питань навчання і виховання дітей;
- визначення потреб, розроблення пропозицій щодо державного контракту і формування регіонального замовлення на педагогічні кадри, укладання договорів на їх підготовку;
- контроль за дотриманням вимог щодо змісту, рівня і обсягу освіти, атестацію закладів освіти, що є комунальною власністю.
- контроль за дотриманням вимог щодо змісту, рівня і обсягу освіти, атестацію закладів освіти, що є комунальною власністю. Місцеві органи управління освітою у здійсненні своїх повноважень підпорядковані місцевим органам державної виконавчої влади, органам місцевого самоврядування та відповідним державним органам управління освітою у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

5.5. Сфера освіти. Розвиток у національному і світовому контекстах зумовлює зміни в освіті. Світ на початку XXI століття не просто змінюється. Його змінність перетворилася в константу історичного процесу. Тепер навіть у вимірах повсякденного людського життя зміни починають переважати над спадкоємністю та сталістю. Уперше в історії людства покоління ідей і покоління речей змінюються у часі швидше за покоління людей. По мірі наростання глобалізаційних процесів та пов'язаного з ними переходу до нових науково-інформаційних технологій відбувається зміна самої парадигми людського прогресу. Його сутністю, основним виміром і, разом з тим, основним важелем стає розвиток особистості, власне людський розвиток. Саме ця обставина буде визначати конкурентоспроможність кожної країни. Ось чому сфера освіти, що найбільшою мірою визначає рівень розвитку людини, стає загальнонаціональним пріоритетом у все більшому числі країн світу.

Сфера – це вищий рівень організації, наділений властивостями системної повноти. Сфера освіти є відкритою, нелінійною, нерівноваженою, складною синергетичною системою, що функціонує у відповідності з принципом позитивного зворотного зв'язку, здатного до зміни власної структури з метою пристосування до змін у зовнішніх умовах свого існування. Сфера освіти включає всі рівні системної організації освіти та її різноманітних зв'язків з іншими сферами життя та системами суспільства.

Сфера освіти є складним соціальним організмом, який функціонує відповідно до законів природи й суспільства. Така складність і соціальний характер дозволяють віднести систему освіти до складних соціальних систем. Саме системний характер освіти зумовлює її взаємозв'язок з іншими соціальними підсистемами – економічною, політичною, культурною тощо і дозволяє при дослідженні сфери освіти звертатися до їх кількісно-якісних і структурно-динамічних характеристик.

Сфера освіти є багатокомпонентною, характеризується великою кількістю систем і підсистем, що взаємодіють між собою; вона є відкритою: у ній відбувається обмін з довкіллям речовиною (ресурсами), енергією (фінансами) та інформацією (знаннями). Сфера освіти як складне утворення є нелінійною (тобто, в ній існують обернені зв'язки між змінними в часі та просторі величинами, які описують її стан), нерівноваженою (в ній з певною швидкістю відбуваються різні динамічні процеси) системою. Відкритість освіти пов'язана з наступним:

- а) з відкритістю нашого суспільства;
- б) з необхідністю діалогу з іншими освітніми системами;
- в) з вирішенням проблем полікультурної й міжкультурної взаємодії у соціумі;
- г) з процесами глобалізації й інтеграції;
- д) зі створенням простору для власного освітнього руху кожної людини.

Погляд на освіту як відкриту складну структуру відображає суттєву ознаку сучасної сфери освіти – об'єктивне перетворення її на окреме самоорганізоване утворення. Сферу освіти, як відкриту, нелінійну, неврівноважену й складну, слід віднести до синергетичних систем, що функціонують у відповідності з принципом позитивного зворотного зв'язку і здатні до зміни власної структури з метою пристосування до змін зовнішніх умов свого існування. У сфері освіти за певних умов можуть виникати нові впорядковані структури, що підвищують ступінь її самоорганізації.

Відкритість освітніх систем як вихідний принцип передбачає якісно нові підходи до розуміння розвитку освіти. Сутність цих підходів полягає в тому, що початком є не сама освітня система як ціле в її статичному стані, а людина з її неповторністю як постійне джерело стихійності, неупорядкованості (хаосу) і в той же час розвитку. Погляд на сучасну сферу освіти як синергетичну систему змінює наше уявлення про випадковість та необхідність в освітніх системах, незворотність освітніх процесів, дозволяє по-іншому зрозуміти характер та сутність ентропійних процесів в освітніх системах. Так, флуктуації у суспільному розвитку й у суспільному інтелекті (інновації, винаходи), що відбиваються на системі освіти й інколи сприймаються освітянами як «хаос», відповідно до синергетики мають розумітися як особливий вид регулярної нерегулярності, а не як руйнування системи освіти, оскільки розвиток та самоорганізація відкритих систем здійснюються якраз через хаотичність й неврівноваженість.

Прикладом може слугувати винахід сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, який став тією мегафлуктуацією суспільного інтелекту, яка не тільки змінила контури майбутнього, а й стала точкою біфуркації для всієї земної цивілізації, викликала всі сучасні цивілізаційні процеси, перетворила сферу освіти у синергетичну систему. «Інформаційна революція» радикально перетворює типологію освітнього простору, його розподіл на метрополію й периферію, є початком нової інформаційної цивілізації з новою системою життєвих смислів, цілей і цінностей.

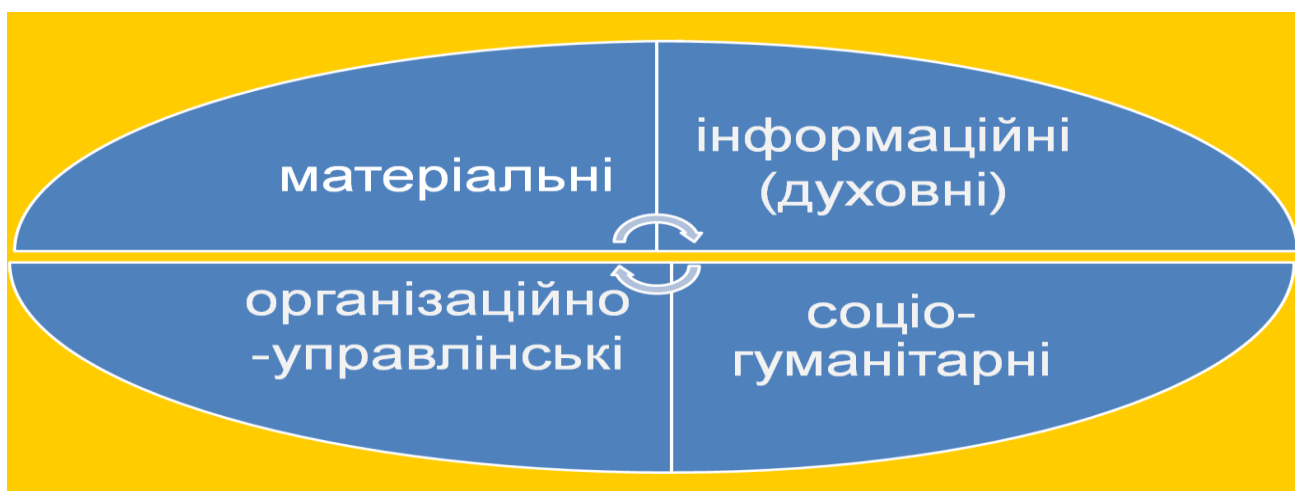
Слід визнати, що ні філософія освіти, ні педагогіка не можуть охопити всю складну архітектоніку сфери освіти, врахувати її багатомірність та синергетичну природу розвитку. Упродовж останніх десятиліть розвиток освіти став об'єктом спеціальних досліджень різних галузей знання. Здійснюються всебічні й системні дослідження сфери освіти на основі інтеграції та поєднання зусиль різних наук, спрямованих на прогнозування розвитку освіти не тільки на найближчу, а й на далеку перспективу.

Якщо проаналізувати внесок сучасної філософії освіти, педагогіки й психології у дослідження сфери освіти, то можна стверджувати, що здійснювані філософією освіти дослідження піднесли ідею освіти до рівня вселюдського феномену, а педагогіка з психологією, розкриваючи закономірності навчання, виховання, розвитку й соціалізації

людини, піднесли особистість до найвищої суспільної цінності. У різні часи освіта концептуально розумілася по-різному, відтак науковцям на початку XXI століття необхідно переосмислити феномен сучасної освіти, той величезний потенціал, який несе освіта для людини та сталого розвитку суспільства.

Одним з найважливіших висновків, що випливає із зазначеного, є те, що освіта з розрізнених навчальних закладів стародавнього світу та доби Середньовіччя, в період, який сучасна історіографія називає Новим часом (доба розвитку промислового виробництва та його капіталізації), трансформувалася у систему освіти, а впродовж XX століття – у багаторівневу та самоорганізовану сферу.

Поняття «сфера» розуміється як організація вищого рівня, наділена властивостями системної повноти. Відтак, коли мовиться про сферу освіти, слід розуміти, що мова йде про всю сукупність матеріальних, організаційно-управлінських, інформаційних (духовних) та соціо-гуманітарних компонентів.

Поняття сфери є найбільш відповідним, коли йдеться про освіту як про суспільний інститут. Насамперед через те, що поняття сфери найбільш повно відображає багаторівневу організацію освіти, яка складається із сукупності систем. Зокрема в Україні до сфери освіти входять системи дошкільної, загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної, вищої та післядипломної освіти. Можемо говорити про систему управління освітою, систему ресурсного забезпечення освіти, систему навчання і виховання, систему методів навчання тощо. Погляд на освіту як на систему дозволяє осягнути багаторівневність освіти, наявність енергії зв'язків між складовими системи. Саме це дає розуміння повноти сфери освіти та допомагає розкрити механізми її самоорганізованості. У цьому контексті самоорганізованість сфери освіти є однією з її визначальних характеристик. Отже, дослідження сфери освіти має здійснюватися на основі сферно-синергетичної дослідницької парадигми.

Сферна методологія передбачає різнобічність досліджень з урахуванням нерозривності та взаємопроникності чотирьох сфер буття: матеріальної, організаційної, духовної та

соціальної, виявлення джерела саморозвитку сфери освіти. Оскільки сфера освіти виступає, насамперед, як сфера відтворення суспільства та його культури, особливу роль у дослідженні різних аспектів її розвитку має відігравати соціальний аналіз. Сферний підхід сприяє розгляду будь-якої проблеми з різних точок зору, які є необхідними для всебічного та глибокого аналізу. Окрім того, такий підхід дозволяє використовувати різні теоретичні концепції, не відкидаючи їх власного методологічного підґрунтя, що суттєво посилюватиме ефективність сучасних освітологічних досліджень.

Оскільки сфера освіти перебуває у процесі перманентних трансформацій, що зумовлює порушення стійкості у структурі різних систем освіти та взаємодії між ними, то синергетика дозволяє виявляти випадкові рушії всередині відповідних систем, а також встановити зони порушення стійкості. Це, своєю чергою, є передумовою розвитку нових структурних змін. Як правило, зазначені синергетичні процеси призводять до народження нових шляхів самоорганізації у сфері освіти, а їх виявлення сприяє науковому досягненню цих процесів та прийняттю оптимальних управлінських рішень.

Особливості сучасного етапу цивілізаційного розвитку людства (глобалізація, інтеграційні процеси, інформатизація суспільства й всіх його інститутів) змінюють статус освіти для держави й для кожної людини, формують нові вимоги до освітньої сфери й до рівня освіченості людини, впливають на характер та закономірності розвитку сфери освіти.

5.6. Суспільне і національне в освіті. Як вже було з'ясовано, освіта – це не тільки передача, трансляція знань молодим людям, це й навчання їх зразками людського мислення, поведінки, людських стосунків у національному і глобальному вимірах. Пошук збігу інтересів суспільства і особи в освіті, у набутті спеціальності – складна філософська, правова, соціологічна, психологічна і правова проблема. З цієї причини процес соціокультуротворення людини завжди повинен контролюватись наукою, щоб не втратити гуманістичну сутність навчання і виховання.

Сучасна соціальна філософія і філософія освіти орієнтують на осмислення людського, продовжують традицію гносеології «Пізнай самого себе» в онтологічних вимірах, пов'язаних з людським існуванням в певних історичних умовах і в певних системах соціальних відносин. Це проблема як світоглядна, так і діяльнісна. Крім того, духовність і мислення є тими сутнісними чинниками, які показують сутність людини і потенції освіти сформувати розумну, зрілу, активну людину.

Важливим етапом на шляху українського суспільства до демократичної консолідації є утвердження толерантності в життєдіяльності його громадян. Останнє передбачає повагу до прав людини, подолання стереотипів для досягнення визначеної мети розвитку, віднайдення компромісів задля збереження суспільної злагоди. Відтак, досить важливим є те, щоб

громадяни знали свої права і обов'язки, дотримувались чинних законів, мислили критично і незалежно, були впевненими, що можуть впливати на хід розвитку суспільства.

Утвердження нових світоглядних цінностей досягається різними шляхами і засобами: політико-правовими, економічними, морально-етичними, науково-освітніми тощо. Але чи не найголовнішим і найефективнішим механізмом утвердження нової парадигми буття є трансформація світоглядних орієнтирів і переконань у процесі відтворення людини як особистості, тобто при вихованні громадян суспільства. Замість стандартів і моделей поведінки, притаманних суспільству тоталітарного типу, мають бути втілені норми та ідеали демократичного суспільства. І найголовнішим є не стільки злам світогляду зрілих членів суспільства, скільки сформування нових орієнтирів у наймолодшій спільноті, не переобтяженої старими догмами.

Не випадково пророк Мойсей, вивівши ізраїльський народ з єгипетського полону, сорок років водив його пустелею, аж доки вирости члени суспільства, які не знали рабства. Саме молоді люди виступають будівничими суспільства нового типу. В цьому контексті освіта як сфера соціокультурної практики, набуває національного пріоритету як один з найголовніших чинників формування суспільства демократичного типу. Адже засадничою суспільною проблемою постає сформування нової основи щодо ідентифікування громадян країни.

Громадянська ідентифікація має дві визначальні складові: національну та євроінтеграційну. З одного боку для держави, що відновила свою незалежність, важливо сформувати особистісні риси громадянина і патріота України, а з іншого – людину, що відчуває себе приналежною до європейського світу, поділяє європейські цінності.

При цьому слід враховувати, що перехід України від державно-адміністративного соціалізму до демократії відбувається у складних і суперечливих умовах. Суспільна атмосфера просякнута соціальними, політичними, етнічними, релігійними, груповими й міжособистісними суперечностями. Зіткнення протилежних цілей, інтересів, думок, пропозицій і поглядів стало прикметною ознакою сьогодення. Воно охопило майже усі верстви населення й виявляється на усіх рівнях влади. Даються взнаки наслідки колишньої системи виховання, що ґрунтувалася на принципах конфронтації та протиставлення. Саме тому перед молодістю українською демократією так гостро постала проблема виховання громадян на засадах толерантності щодо політичної, соціальної, етнічної, релігійної, вікової «інакшості». Це не означає, що молодь має виховуватись байдужою до несправедливості, приниження, насильства тощо. Демократія повинна вміти себе захищати, і молодь має знати, до яких вчинків суспільство ніколи не буде терпимим. Навіть демократична держава ставить чіткі рамки прав і свобод людини, захищає суспільство від свавілля асоціальних елементів, від порушень закону і норм моралі.

Таким чином, освіта покликана не лише здійснити радикальний інтелектуальний поворот у бік демократії та інститутів громадянського суспільства, але й вплинути на формування у молоді негативного ставлення щодо провокування до не демократичних способів вирішення проблем. Учні та студенти, здобуваючи освіту, повинні усвідомлювати завдяки їй, що громадянське суспільство й демократія – це не лише свобода, але й помножена на свободу відповідальність. Тобто, проблема формування політичної і правової культури молоді пов'язується з відповідальною громадянською позицією, яка розкриває наявність реальних ціннісних орієнтацій у молоді.

До індикаторів, що суттєво впливають, а то й визначають громадянську позицію, варто віднести здобутки української освіти та сприйняття цінностей української культури. Зазначені індикатори виявляють фундаментальні, системоутворюючі відносини. Саме у лоні освіти відбувається найбільш цілеспрямований процес соціалізації особистості, до певної міри її усупільнення й занурення у громадянськість. Освіта утверджує не тільки національну, але й європейську громадянськість, вона відкрита для взаємозбагачення культур, культивує діалог між ними. Українська культура збагатилась у процесі культурогенезу цінностями інших культур, а тому, зберігаючи національний дух, вона не звужує ціннісну палітру до коннаціональних надбань. Саме через українську освіту і культуру пролягає шлях особистості до національної і європейської громадянськості.

У сфері освіти потрібна рівновага між чуттєво духовними підходами та традиціями європейського раціоналізму. Тим більше, що українська ментальність характеризується у ряді випадків домінантою емоційно-духовної сфери над раціональною. Результати наукових досліджень дають підстави твердити: рівень духовного розвитку людини зумовлює рівні соціального, психічного й навіть фізичного її розвитку.

Предметом особливої турботи має стати ціннісно-орієнтаційна структура індивідуальності дитини: спрямованість, сталість і дієвість цінностей як вищої диспозиційної підсистеми особистості; процес усвідомлення самого себе, свого минулого й теперішнього; пошук і віднаходження в ієрархізованому ціннісному просторі варіанта сенсу життя; врівноваження турботи про власне життя з трансцендентальним, ідеєю чи ідеалом, що переступає й перевищує межі життя; ідентифікація себе з етносом, нацією, державою, сучасною цивілізацією, а також пошук раціональних способів буття.

Виходячи з цього, метою родинного й суспільного виховання має стати виховання життєво активного, гуманістично спрямованого громадянина демократичного суспільства, який у своїй життєдіяльності керується національно-культурними та загальнолюдськими цінностями.

Цієї мети можна досягти через освіту та послідовне вирішення на кожному з вікових етапів таких основних завдань:

– розвитку індивідуальності дитини, тобто її фізичного, психічного, соціального й духовного розвитку;

– формування компетентної особистості, яка опосередковує взаємодію людини із соціумом;

– виховання громадянськості як інтегральної характеристики особистості, що зумовлює характер її взаємодії з державою, суспільством у цілому.

З особливою силою ці завдання актуалізуються в процесі переходу до ринкової економіки. Бо лише демократично налаштована, самодостатня особистість може успішно розв'язувати проблеми економіки й соціального устрою суспільства.

Утвердження демократичних цінностей українського суспільства здійснюється різними шляхами та засобами: політико-правовими, економічними, морально-етичними, науково-освітніми. Одним з найефективніших механізмів утвердження демократичної парадигми суспільного буття є трансформація світоглядних орієнтирів і переконань у процесі відтворення самої людини, тобто навчанні й вихованні громадян суспільства.

Освіта, як сфера соціокультурної практики, набуває національного пріоритету як один з найголовніших чинників формування суспільства демократичного типу. Система освіти покликана сформувати у молоді відчуття межі між демократією і анархією, між особистою свободою і правилами громадянського життя; на розумінні цінності людської свободи мають ґрунтуватися етичні основи виховної системи.

Генеza демократичних засад суспільного життя, трансформації, що відбуваються в економіці й духовному житті, позначаються на ціннісних орієнтаціях українського соціуму, спрямуванні інтеграційного вектора України до європейських структур, а також зумовлюють розвиток громадянської освіти, яка за своїм змістом і методологією покликана формувати особистісні риси громадянина України, сприяти його європейській ідентифікації, виховувати демократичну ментальність.

5.7. Національний і глобальний освітній простір. До початку ХХІ століття науково-технічна революція привела до швидкоплинних процесів глобалізації. У світ високих технологій та Інтернет увійшли поняття «глобальна економіка», «глобальна екологія», «глобальне освіту». Існують різні, навіть протилежні, точки зору на процес глобалізації, але його не можна зупинити, оскільки він об'єктивно закономірний. Термін «глобалізація» стрімко увійшов у нашу дійсність і став одним з найбільш часто уживаних. Суб'єктом цього процесу стала також освіта.

Очевидно, що сучасне суспільство вимагає вищого, ніж раніше, рівня освіти. У світі в другій половині ХХ ст. відбулися серйозні зміни у системі освіти, здійснювались реформи, які наприкінці 60-х – на початку 70-х років спричинили серйозні протиріччя, навіть демонстрації і безлад. До реформи тільки невелика частина молоді мала змогу здобути освіту

високого рівня. Реформи середньої школи були спрямовані саме на створення більш демократичної і справедливої системи шкільної освіти, яка б відкрила двері престижних навчальних закладів для всіх дітей, не залежно від їхнього соціального походження та статків батьків. У Західній Європі утверджувалася модель, схожа на американську, за якої для того, щоб мати змогу вступити до університету, потрібно було закінчити школу вищого ступеня – коледж.

У Європі поступово зближувалися національні моделі освіти й розроблялися загальноєвропейські освітні стандарти. Відповідно, це створювало передумови для того, щоб студент, скажімо, з Німеччини, міг продовжити навчання у британському університеті й не відчувати при цьому незручностей через відмінності у навчальних планах, програмах та вимогах до навчання.

У 1997 р. під егідою Ради Європи та ЮНЕСКО було розроблено і прийнято Лісабонську конвенцію про визнання кваліфікацій, які існують у системі вищої освіти Європи. Цю конвенцію підписали 43 країни (серед них - Україна), більшість із них згодом сформулювали і принципи Болонської декларації. Лісабонська угода декларує наявність та вагомість різноманітних освітніх систем і має на меті створення умов, за яких більша кількість людей, скориставшись усіма перевагами і здобутками національних систем освіти і науки, зможе бути мобільними на європейському ринку праці.

Через рік чотири країни – Франція, Італія, Велика Британія та Німеччина – підписали так звану Сорбонську декларацію, завдання якої полягали у створення відкритого європейського простору вищої освіти, який має стати більш конкурентоспроможним на світовому ринку освітніх послуг. У 1999 р. було підписано Болонську декларацію, яка заклала підвалини створення загальноєвропейської системи освіти (Україна приєдналася до неї у 2005 р.). Ці документи об'єднують кінцева мета – поступове створення єдиного європейського простору освіти.

У Болонській декларації було, зокрема, зазначено: «Європа знань» є на сьогодні широко визнаним незамінним фактором соціального та людського розвитку, а також невід'ємною складовою зміцнення й інтелектуального збагачення європейських громадян, оскільки саме така Європа спроможна надати їм необхідні знання для протистояння викликам нового тисячоліття разом із усвідомленням спільних цінностей і належності до єдиної соціальної та культурної сфери... Ми координуємо нашу політику з метою досягнення найближчим часом, не пізніше першої декади третього тисячоліття, таких цілей, які, на нашу думку, мають першочергове значення для створення Європейського простору вищої освіти та поширення європейської системи вищої освіти в світі:

1. Затвердження загальноприйнятої та порівнянної системи вчених ступенів... з метою сприяння працевлаштуванню європейських громадян і міжнародній конкурентоспроможності європейської системи вищої освіти.

...3. Створення системи кредитів ... як відповідного засобу сприяння більшій мобільності студентів...

4. Сприяння мобільності через усунення перешкод на шляху ефективного використання права на вільне пересування з безпосередньою метою:

- забезпечення студентам доступу до навчальних можливостей, а також до відповідних послуг;

- забезпечення визнання та зарахування часу, який учитель, дослідник чи член адміністративного персоналу провів у європейському навчальному закладі, досліджуючи, викладаючи та виконуючи відповідну своєму фахові роботу, зі збереженням їхніх законних прав;

- сприяння європейському співробітництву щодо забезпечення якості освіти з метою вироблення порівняльних критеріїв і методологій;

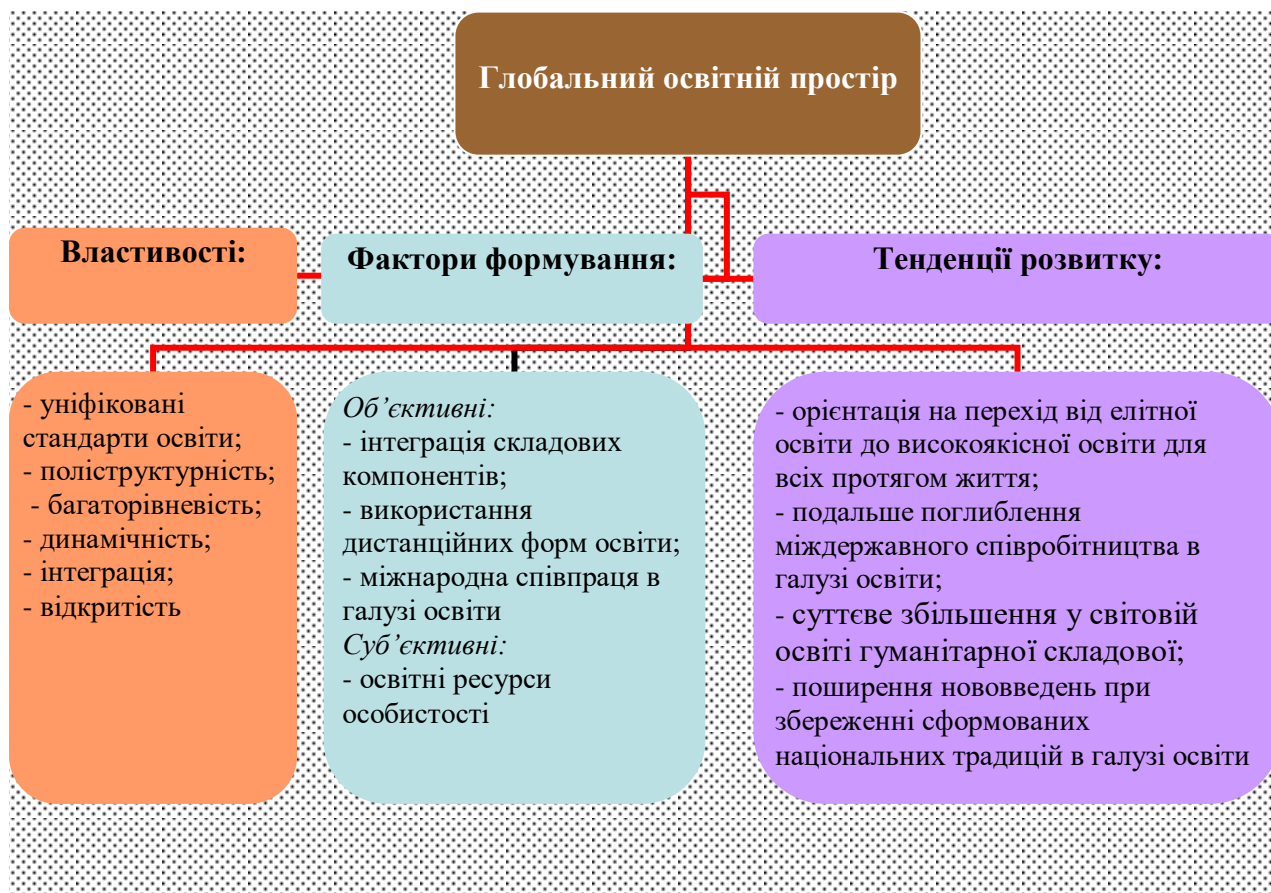
- просування необхідних європейських стандартів у галузі вищої освіти, зокрема щодо розробки навчальних планів, співробітництва між освітніми закладами, схем мобільності й інтегрованих навчальних, дослідних і виховних програм».

Нині чітко проявились глобальні тенденції у світовій міжнародній освіті:

- прагнення до демократичної системи освіти;
- забезпечення права на освіту всім бажаючим;
- значний вплив соціально-економічних чинників на здобуття освіти;
- розростання ринку освітніх послуг;
- постійне оновлення та коригування шкільних та університетських освітніх програм;
- підвищений інтерес до обдарованих дітей і молодих людей та розвитку їх здібностей у процесі і засобами освіти;
- пошук додаткових ресурсів для освіти осіб з обмеженими можливостями

Глобальний освітній простір – це соціальна ідея створення системи заходів, що забезпечують права людини на здобуття освіти та її конвертованість, тобто визнання незалежно від того, громадянином якої держави є особа, і де вона здобуває освіту. Це освіта «без кордонів», коли здобуття освіти в одній державі гарантує її продовження в іншій, коли освітній документ дає право на отримання відповідного робочого місця і продовження освіти в будь-якій державі світу. Для цього вживаються заходи щодо узгодження структур, цілей, стандартів, фінансового та юридичного забезпечення, навчальних планів і програм, форм документів з атестації і т.д. Фактично це ідея створення єдиного освітнього простору.

Глобальний освітній простір означає, що формується єдність національних освітніх систем за наявності в кожній з цих систем глобальних тенденцій і збереженні різноманітності.

Для забезпечення стійкої позиції в умовах гострої конкуренції на світовому ринку освітніх послуг зацікавлена держава, національна система освіти повинні вести систематичний моніторинг трьох взаємно пов'язаних ринків:

- *ринку праці*. Мета – визначення (відстеження), яких фахівців потребує національний і світовий ринок.
- *ринку нової техніки і технологій*. Мета – визначення, в якій технічній і технологічній сфері буде працювати фахівець.
- *ринку освітніх послуг*. Мета – виявлення рівня забезпеченості (незабезпеченості) підготовки фахівців різних профілів у різних регіонах.

Здійснення такого комплексного моніторингу дозволяє обґрунтовано вирішувати дві ключові проблеми: по-перше, визначити набір спеціальностей і спеціалізацій, за якими слід і виправдано вести підготовку фахівців; по-друге, визначити зміст навчальних програм підготовки фахівців. У період формування глобального освітнього простору, що виражається, перш за все, у гармонізації освітніх стандартів, підходів, навчальних планів, спеціальностей у різних країнах світу, важливу роль відіграє зростання мобільності студентів і співпраці викладачів університетів різних країн. Це, як очікується, буде сприяти

досягненню громадянами успіхів в обраній професії, поліпшенню системи працевлаштування випускників університетів, підвищенню статусу цих країн у сфері освіти.

Академічна мобільність – це переміщення на певний період осіб, які навчаються, і осіб, які навчають, до іншої освітньої установи у своїй країні (внутрішня мобільність) чи за кордон (міжнародна мобільність; навчання і стажування в зарубіжних університетах і організаціях); важливий вимірник ступеня інтеграції національної системи освіти та окремих університетів у міжнародний освітній простір, показник якості освіти

Академічна мобільність автоматично і найчастіше підсвідомо розвиває у студентах певні якості, як то вміння вибирати шляхи взаємодії з навколишнім світом; здатність мислити в порівняльному аспекті; здатність до міжкультурної комунікації; здатність змінювати само сприйняття; здатність розглядати свою країну в кроскультурному аспекті; знання про інші культури, вивчені зсередини та ін. Одним із основних інструментів розвитку академічної мобільності є визнання кваліфікацій та документів про освіту. У зв'язку з цим існує певна законодавча база, яка допомагає закріпити на національному та міжнародному рівні зіставлення дипломів різних навчальних закладів.

Глобалізація економічних, політичних і культурних зв'язків у світі зумовлює також формування відкритих освітніх систем і загальноприйнятих вимірів освіченості. Шлях України до економічної, політичної й соціокультурної інтеграції у суспільному просторі Європи значною мірою визначається рівнем розвитку національної системи освіти; це є передумовою інтеграції у світовий освітній простір. Українське суспільство розпочало усвідомлювати принципово нову роль освіти як одного з найважливіших чинників сучасної геополітики, адже успішність конкуренції між країнами нині значною мірою залежить від досягнень системи освіти й насамперед від якісного рівня функціонування загальноосвітньої школи. Знання, інтелект, компетентність стали одним з найбільш вартісних товарів, який з успіхом реалізується на світовому ринку. Освіта як сфера людської діяльності стає найбільш перспективною щодо інвестування. Нації, які не спроможуться досягти високого освітнього рівня, опиняться на узбіччі світового прогресу, а громадяни таких країн не зможуть брати активної участі ані в управлінні державою, ані в забезпеченні належних матеріальних умов для власного життя, культурного розвитку та духовного становлення. Входження освіти України як рівноправного партнера до світової системи – це мета, яка зумовлює здійснення реформування суспільства й піднесення міжнародного авторитету держави.

Активне й зацікавлене звернення до світового культурного надбання має стати для українців і найбільш надійним способом утвердження національної самобутності, реалізації національної ідеї та формування стратегії розвитку держави на основі єдності, духовності, моралі та ментальності народу. Саме ці засади можуть стати основою побудови

громадянського суспільства в Україні, яке забезпечить добробут нації, створить сприятливі умови для розвитку майбутніх поколінь на основі культури, мови, духовності та освіченості.

Саме тому концепція глобальної освіти повинна стати складовою трансформації суспільства в Україні. Її реалізація надасть можливості сформуванню таких ключових факторів глобальної свідомості, як:

1. перспективна свідомість – усвідомлення індивідом того, що він має власні погляди, які можуть не поділитись іншими індивідами, тобто того, що кожна людина має право на особисту точку зору щодо оточуючого світу та подій, що відбуваються у ньому;

2. усвідомлення того, що світ є єдиним і перебуває у постійному розвитку, що процеси, які відбуваються у світі, є взаємозалежними (зростання народонаселення, міграція, економічні умови, міжнаціональні конфлікти тощо);

3. крос-культурна свідомість – усвідомлення розмаїття ідей та дій;

4. знання про глобальний розвиток світу;

5. усвідомлення вибору, який постійно стоїть перед особистістю, нацією, світовою спільнотою;

6. відповідальність не лише за минуле чи за близьке майбутнє, але й за майбутнє, досить віддалене від нас у часі.

Глобальна освіта – це відповідь філософії освіти й педагогіки на процеси сучасної глобалізації. Вона покликана допомагати людям зрозуміти їхню сутність і сприяти вирішенню глобальних проблем, які потребують нагального розв'язання. При цьому ряд питань, пов'язаних із процесами глобалізації, звернені до сучасної освіти. Адже завдяки її функціонуванню діти й дорослі сприймають рівність як основу суспільного устрою, засвоюють принцип поваги до інших культур та рас, відкидають насильство, примус та репресії як контролюючі соціальні механізми. Глобалізація освіти веде до її певної інтернаціоналізації, тобто визначення змісту знань, які належить передавати, стандартизації знань, формування спорідненої системи цінностей тощо.

Отже, інтеграція української освіти до світового освітнього простору передбачає збереження національно-культурної самобутності української нації, її співжиття з іншими народами й національностями, діалог культур та їх взаємозбагачення. Збереження історично зумовленої самобутності української нації, її нерозчленення у світі глобальної культури й співіснування з різними культурами – одне з найважливіших завдань сучасної освітньої політики.

Питання для самоконтролю

1. *Обґрунтуйте* необхідність законодавчого регулювання освіти.

2. *Поміркуйте*, які небезпеки криються в обмеженні державою своєї діяльності у сфері освіти виключно питанням фінансування та запровадженням стандартів.

3. *Охарактеризуйте* сучасну систему освіти України.

4. *Сформулюйте* загальні вимоги до державних стандартів освіти та освітніх програм.

5. *Визначте*, у чому полягає нове розуміння освіти як відкритої складної структури.

6. *Висловіть свою думку*, щодо ролі освіти у формуванні цінностей громадянського суспільства.

7. *Проаналізуйте* властивості, фактори формування та тенденції розвитку глобального освітнього простору. На їх основі *обґрунтуйте* свою позицію щодо того, чи є сучасна українська освіта конкурентоспроможною на світовому ринку освітніх послуг.

Література

1. Биков В. Ю. Моделі організаційних систем відкритої освіти: монографія / В. Ю. Биков. – К.: Атіка, 2009. – 684с: іл..
2. Драйден Г., Вос Дж. Революція в навчанні / Гордон Драйден, Джаннетт Вос ; [перекл. з англ. М. Олійник]. – Львів: Літопис, 2005. – 542с.
3. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; головний ред. В. Г. Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040с.
4. Кремень В. Г. Філософія національної деї: Людина. Освіта. Соціум / В. Г. Кремень. – К.: Грамота, 2007. – 575 с.
5. Лутай В. Розробка сучасної філософії освіти на засадах синергетики / В. Лутай // Вища освіта України. – 2009. – №1. – С. 33 – 35.
6. Огнев'юк В. О. Освіта в системі цінностей сталого людського розвитку / В. О. Огнев'юк – К.: ЗнанняУкраїни, 2003. – 450 с.
7. Тімар Томас Б., Кіпп Девід Л. Як домогтися досконалості в освіті / Томас Б. Тімар, Девід Л. Кіпп ; [переклала з англійської Анжела Кам'янець]. – Л. : Літопис, 2004. – 176 с.
8. Тоффлер Э. Шок будущего / Э. Тоффлер ; [пер. с англ.]. – М.: ООО «Издательство АСТ», 2002. – 557 [3] с. – (Philosophy).
9. Фрейре П. Педагогіка свободи. Етика, демократія і громадянська мужність / П. Фрейре ; [пер. з англ.]. – К.: «КМ Академія», 2004.
10. Фуллан М. Сили змін: Вимірювання глибини освітніх реформ / М. Фуллан ; [пер. з англійської Галина і Роман Шиян]. – Л. : Літопис, 2000 – 272 с.